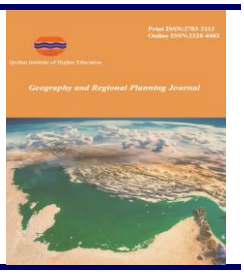
Iranian Association of Geopolitical

Geography and Regional Planning

ISSN (Print): 2783-2112 - ISSN (Online): 2228-6462

Homepage: https://www.jgeoqeshm.ir/

Spatial-Sociological Analysis of the Impact of Lawfulness and Citizen Responsibility on the Economic Resilience of Urban Households from the Perspective of Expert Managers (Case Study: Arak City)

Hassan Wismeh[1], Narges Molaei✉[2], Hamid Bourghani Farahani[3]

1. Department of Social Sciences, Arak Branch, Islamic Azad University, Arak, Iran Send feedback Side panels History Saved Press tab for actions. Email: wismeh1212@gmail.com
2. Department of Social Sciences, Arak Branch, Islamic Azad University, Arak, Iran. Email: molaei1221@gmail.com
3. Department of Social Sciences, Arak Branch, Islamic Azad University, Arak, Iran.Email: bourghani12312@gmail.com

ARTICLEINFO

Article type:
Research Paper

Article history:
Received: September 7, 2026
Revised: October 10, 2026
Accepted: November 14, 2026
Published online: November 15, 2026

Keywords:
household economics
citizenship education
financial literacy
Arak city
citizen

Abstract

The present study aims to sociologically explain the relationship between lawfulness and citizen responsibility with the household economy of Arak city, emphasizing the role of education, from the perspective of experts and expert managers. The research method is qualitative-descriptive, and the data were collected through semi-structured interviews with elites, experts, and executive and economic managers of Arak city and examined with a content analysis approach. Research findings: The results show that lawfulness and responsibility are two correlated and complementary categories. On the other hand, social responsibility (timely payment of fees, reasonable consumption pattern, and collective participation) and individual responsibility (budget management, savings, and conscious investment) lead to the sustainability of public services and household economic resilience. Conclusion: Investing in continuous and multi-level citizenship education (centered on citizen rights and financial literacy) is a key and priority strategy in the cultural and economic policies of Arak city in order to promote lawfulness and responsibility and ultimately improve the sustainable economy of households.

How to cite: Wismeh, H., Molaei, N. & Bourghani Farahani, H. (2026). Spatial-Sociological Analysis of the Impact of Lawfulness and Citizen Responsibility on the Economic Resilience of Urban Households from the Perspective of Expert Managers (Case Study: Arak City). Geography and Regional Planning, 16(4),16(4),434-446. https://doi.org/10.22034/jgeoq.2026.601309.4544

© Author(s) retain the copyright and full publishing rights

DOI: https://doi.org/10.22034/jgeoq.2026.601309.4544

Publisher: Qeshm Institute of Higher Education

Introduction

Law and law-abiding behavior are essential to social order, trust, and effective governance. Sociologically, law regulates interactions, protects rights, and prevents conflict and delinquency. Yet legal norms depend not only on enforcement but also on citizens' willingness to observe rules and accept responsibility. Individual and social responsibility strengthen cohesion through respect for others, commitment to shared norms, and participation in community affairs. These qualities matter in cities, where household economies are connected to public services, institutional trust, and collective behavior. Paying municipal charges on time, consuming resources reasonably, managing family budgets, saving, and investing carefully can support economic stability. Conversely, law-breaking and irresponsible conduct generate costs and uncertainty that weaken collective welfare and household security. In Arak, these relationships warrant attention because of the city's particular social and industrial context. This study therefore explores, from the perspectives of expert managers and specialists, how citizens' law-abiding behavior and responsibility affect the economic resilience of urban households, with particular attention to citizenship education and financial literacy.

Methodology

This qualitative study employed a grounded theory approach to examine the relationship between citizens' law-abiding behavior, social responsibility, and urban household economic resilience in Arak. Data were collected through semi-structured interviews with 21 experts, specialists, and executive managers selected through purposive and theoretical sampling. Interviews continued until theoretical saturation. Data were analyzed through open, axial, and selective coding to identify concepts, categories, and the core theoretical framework.

Results and Discussion

The findings indicate that citizens' law-abiding behavior and social responsibility are interconnected factors influencing the economic resilience of urban households in Arak. Analysis of the interviews identified 52 initial concepts, 12 main categories, and one central category, described as the paradox of individual benefit and collective loss. The results show that violating laws may generate short-term benefits for individuals or families, but it produces long-term economic and social costs for the wider community. Such behavior weakens institutional and interpersonal trust, increases uncertainty and transaction costs, encourages individualism and irresponsible consumption, and undermines household economic security. Conversely, observing laws, paying municipal taxes and charges on time, consuming resources responsibly, participating in collective affairs, and managing household budgets contribute to sustainable public services and greater economic stability. The findings also highlight the influence of family conditions, educational systems, governance, social culture, organizational management, and individual characteristics. Social capital, fairness, employment security, and income stability emerge as important contextual factors. Overall, the findings emphasize that citizenship education, financial literacy, awareness of legal rights, and institutional transparency can strengthen responsible behavior and improve household economic resilience.

Conclusion

The findings of this study demonstrate that citizens' law-abiding behavior and social responsibility are essential and complementary factors in strengthening the economic resilience of urban households in Arak. The results indicate that individual actions, although sometimes perceived as beneficial in the short term, can impose considerable long-term costs on society when they disregard collective interests and legal obligations. This contradiction, identified as the paradox of individual benefit and collective loss, illustrates how irresponsible behavior weakens social trust, increases economic uncertainty and transaction costs, reduces cooperation, and ultimately threatens household economic security. Conversely, compliance with laws, timely payment of municipal taxes and charges, responsible consumption, saving, informed investment, and participation in collective affairs contribute to sustainable public services and improved household stability. The study also

highlights the importance of family circumstances, educational institutions, governance, social culture, organizational management, and individual characteristics in shaping responsible citizenship. Social capital, fairness, employment security, and income stability further influence the relationship between civic conduct and household resilience. Accordingly, strengthening economic resilience requires more than legal enforcement; it depends on developing citizens' awareness, commitment, and practical capabilities. Comprehensive citizenship education should therefore be integrated into schools, universities, media programs, and community initiatives, emphasizing legal rights and duties, financial literacy, economic ethics, responsible consumption, and collective participation. Public institutions should also promote transparency, fairness, accountability, and meaningful opportunities for citizen involvement to strengthen institutional trust. Targeted financial education and supportive programs are particularly important for economically vulnerable households. Overall, the study concludes that lawfulness and responsibility are not merely individual moral qualities but fundamental components of sustainable urban development and household economic welfare. By fostering a culture of accountability, cooperation, and informed economic decision-making, local authorities and educational institutions can reduce the gap between individual and collective interests and create a more stable, trustworthy, and resilient urban economic environment in Arak. Such coordinated efforts can strengthen social cohesion and improve households' capacity to withstand economic pressures and future uncertainties.

Ethical considerations

Following the principles of research ethics

The authors have observed the principles of ethics in conducting and publishing this scientific research, and this is confirmed by all of them.

Data Availability Statement

Data available on request from the authors.

Acknowledgements

First author: Preparation of samples, conducting experiments and collecting data, performing calculations, statistical analysis of data, analysis and interpretation of information and results, preparing a draft of the article

Second author: Preparation of samples, conducting experiments and collecting data, performing calculations, statistical analysis of data, analysis and interpretation of information and results, preparing a draft of the article

Third author: Preparation of samples, conducting experiments and collecting data, performing calculations, statistical analysis of data, analysis and interpretation of information and results, preparing a draft of the article

Ethical Considerations

The authors affirm that they have adhered to ethical research practices, avoiding plagiarism, misconduct, data fabrication or falsification, and have provided their consent for this article's publication.

Funding

This research was conducted without any financial support from Payam Noor University.

Conflict of Interest

The authors declare no conflict of interest

فصلنامه جغرافیا و برنامه ریزی منطقه ای

شاپا چاپی: ۶۴۶۲- ۲۲۲۸ شاپا الکترونیکی: ۲۱۱۲ -۲۷۸۳

Homepage: https://www.jgeoqeshm.ir/

انجمن ژئوپلیتیک ایران

تحلیل فضایی- جامعه شناختی تأثیر قانون‌مندی و مسئولیت‌پذیری شهروندان بر تاب‌آوری اقتصادی خانوارهای شهری از دیدگاه مدیران متخصص (مطالعه موردی: شهر اراک)

حسن ویسمه[۱]، نرگس مولایی ✉[۲]، حمید بورقانی فراهانی[۳]

۱. گروه علوم اجتماعی، واحد اراک، دانشگاه آزاد اسلامی، اراک، ایران. یارانامه:wismeh1212@gmail.com

۲. نویسنده مسئول. گروه علوم اجتماعی، واحد اراک، دانشگاه آزاد اسلامی ، اراک، ایران. یارانامه:molaei1221@gmail.com

۳. گروه علوم اجتماعی، واحد اراک، دانشگاه آزاد اسلامی ، اراک، ایران. یارانامه:bourghani12312@gmail.com

اطلاعات مقاله

نوع مقاله: مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۵/۰۶/۱۶

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۵/۰۷/۱۸

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۸/۲۳

تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۸/۲۴

کلیدواژه ها:

اقتصاد خانوار

آموزش شهروندی

سواد مالی

شهر اراک

شهروند

چکیده

پژوهش حاضر با هدف تبیین جامعه شناختی رابطه میان قانونمندی و مسئولیت پذیری شهروندان با اقتصاد خانوارهای شهر اراک و با تأکید بر نقش آموزش، از دیدگاه صاحب نظران و مدیران متخصص انجام شده است. روش تحقیق از نوع کیفی-توصیفی بوده و داده ها از طریق مصاحبه های نیمه ساختاریافته با نخبگان، صاحب نظران و مدیران اجرایی و اقتصادی شهر اراک گردآوری و با رویکرد تحلیل مضمون مورد بررسی قرار گرفت. یافته های پژوهش: نتایج نشان می دهد که قانون مندی و مسئولیت پذیری دو مقوله همبسته و مکمل اند. از سویی دیگر، مسئولیت پذیری اجتماعی (پرداخت به موقع عوارض، الگوی مصرف معقول و مشارکت جمعی) و مسئولیت پذیری فردی (مدیریت بودجه، پس انداز و سرمایه گذاری آگاهانه) به پایداری خدمات عمومی و تابآوری اقتصادی خانوار می انجامید. نتیجه گیری: سرمایه گذاری در آموزش مستمر و چندسطحی شهروندی (با محوریت حقوق شهروندی و سواد مالی) راهبرد کلیدی و اولویتدار در سیاست گذاری های فرهنگی و اقتصادی شهر اراک به منظور ارتقای قانون مندی و مسئولیت پذیری و در نهایت بهبود پایدار اقتصاد خانوارها است.

استناد: ویسمه، حسن، مولایی، نرگس و بورقانی فراهانی، حمید. (۱۴۰۵). تحلیل فضایی- جامعه شناختی تأثیر قانون‌مندی و مسئولیت‌پذیری شهروندان بر تاب‌آوری اقتصادی خانوارهای شهری از دیدگاه مدیران متخصص (مطالعه موردی: شهر اراک). جغرافیا و برنامه ریزی منطقه‌ای، ۱۶(۴)، ۴۳۴-۴۴۶. DOI: 10.22034/jgeoq.2026.601309.4544

ناشر: موسسه آموزش عالی قشم

© نویسندگان.

مقدمه

قانون در اصطلاح جامعه‌شناسی برای بررسی تعامل افراد با جامعه و مبارزه با بزهکاری اجتماعی به کار میرود و لازمه تداوم نظم اجتماعی، سرمایه اجتماعی و نهادینه شدن الگوی حکمرانی مطلوب است. هدف اصلی حکمرانی، بهبود رفاه اجتماعی و کاهش تضاد و تنش اجتماعی بین جامعه مدنی و دولت است که این امر با توسل به قانونگرایی یعنی شفافیت، اعتماد سیاسی، پاسخگویی، مشارکت مدنی و تعهد اخلاقی نسبت به قانون جامعه امکانپذیر میشود. (زلسکی، ۲۰۰۸) وبر در سال، ۱۹۹۰ قانون را دستاورد قدرت توسط حا کمان برای اعمال نظارت بر شهروندان میداند. دیگر جامعه شناسان مانند امیل دورکیم در کتاب تقسیم کار اجتماعی، به دو جامعه مکانیکی و ارگانیکی اشاره و مطر ح میکند که قانون برای تنبیه خاطی و بزهکاران به کار میرود. در جوامع سنتی، وجدان جمعی، مدافع نظم بوده و دوره ارگانیکی، قوانین حقوقی با تأ کید بر شخصیت و آزادی فردی به دنبال کنترل جامعه است. در دوره مدرنیته دورکیمی، اخلاق حرفه‌ای در جامعه آفریده میشود که وظیفه عمده آن، آموزش هنجار و قوانین برای افراد و اصلاح مجرمان و بازگرداندن آنها به سامانه نظم اجتماعی است. دورکیم عبور از سنخ جامعه سنتی به جامعه مدرن را نوعی گذر از یک قانون قهری به قانون اجتماع محور، پیشگیرانه، جامعه پذیر و اصلاحی میداند. (گاد، ۲۰۰۳: ۱۴۱)

قانونمندی یکی از ضروری‌ترین ابزارهای تنظیم کننده زندگی افراد میباشد. تشکیل و استمرار هر جامعه انسانی، نیازمند وجود قانون و قانونمداری اعضای آن است. این موضوع حتی در زندگی سایر موجودات اجتماعی نیز قابل رؤیت است. بدین جهت بشر از آغازین روزهای حیات اجتماعی خود، ضرورت قانون و پایبندی به آن را حس کرده و به منظور حفظ نظم و انضباط، به وضع قانون و حاکمیتش در جامعه اقدام نموده است، چه اینکه کار کرد اصلی قانون تنظیم روابط افراد اجتماع و جلوگیری از برخوردها و مزاحمات بین منافع آنها است. قانونمند بودن به معنی پذیرش اصول، قاعده‌ها، فنون و تکنیکهای سازنده یک زندگی خوب توسط افراد جامعه و حقوق شهروندی است. مهم‌ترین هدف قانونمندی ایجاد فضای امنیت و آرامش برای افراد جامعه میباشد. (پری و همکاران، ۲۰۱۸) جامعه در صورتی می‌تواند به سیر تکاملی ادامه دهد که از قانونمندی برخوردار باشد و با توجه به جامعه‌های گذشته، از قانون شکنی‌هایی که منجر به نابودی و ناهنجاری جامعه میشود پرهیز نماید. (بصیرت، ۱۴۰۰: ۲۶)

مسئولیت یک ویژگی شخصیتی است که معمولا به صورت یک نگرش در ساختار روانی و رفتاری فرد شکل میگیرد و یک متغیر اساسی در رفتارهای اجتماعی محسوب میشود، لذا در آموزش رفتارهای اجتماعی جایگاه جالب توجهی دارد. مسئولیت‌پذیری در ابعاد فردی و اجتماعی مفهومی است که میتواند ابزار و وسیله خوبی برای حفظ انسجام اجتماعی در عین احترام به تفاوت‌های موجود و فهم آنها باشد. (وود و همکاران، ۲۰۰۷) از دیدگاه روانشناسی اجتماعی، مسئولیت‌پذیری یک ویژگی شخصیتی عالی در افراد است که در روابط با دیگران و در موقعیتهای گوناگون و در عمل خود را نشان می‌دهد و این داوطلبانه بودن عمل مسئولیت اجتماعی است که به آن ارج و منزلتی ویژه میبخشد. در جایی که مسئولیت‌پذیری اجتماعی وجود داشته باشد، نوعی کنترل درونی بر فرد حاکم میگردد که سبب میشود افراد در روابطی که با دیگران برقرار میکنند، با آنان همدل شده و به حقوق دیگران توجه داشته باشند و به طور کلی نظم اجتماعی پدیدار میشود. مسئولیت و مسئولیت‌پذیری به تنهایی به حس وظیفه‌شناسی پاسخگو بودن و تعهد اشاره دارد. (بیرهوف، ۱۳۹۰)

یکی از ویژگیها و شاخصهای توسعه یافتگی، توجه به حس مسئولیت‌پذیری اجتماعی در میان شهروندان یک جامعه است. مسئولیت‌پذیری شهروندان در برابر سرنوشت نظام اجتماعی شهر از دغدغه‌های مسئولان شهری و چگونگی شکل گیری تضعیف و تقویت آن مورد توجه پژوهشگران است. (جورابلو و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۲۵) مسئولیت‌پذیری اجتماعی نوعی احساس التزام به عمل یا واکنش فردی در موقعیتهای گوناگون به دلیل تقید به دیگران است. نوعی احساس تعهد و پایبندی به دیگران تبعیت از قواعد و معیارهای اجتماعی و درک قواعد گروهی که در ذهن فرد شکل گرفته است و بر رفتارهای او اثر میگذارد. (فوکویاما وتان، ۲۰۲۲: ۶۶۱) مسئولیت اجتماعی به عنوان چارچوبی اخلاقی، شخص را چه فرد، چه سازمان، در مشارکت به امور اجتماعی متعهد میسازد، که عمل به آن در سطح وسیع به منفعت جامعه خواهد بود. مسئولیت اجتماعی در نقطه مقابل بی‌تفاوتی قرار دارد؛ هرگاه معضل یا مشکلی در جامعه پدید بیاید، هر شهروند مسئول، وظیفه خود میداند برای رفع آن معضل به نوبه خود مشارکت مؤثر داشته باشد تا در رفع آن بکوشد. (اسماعیلی و یعقوبی، ۱۴۰۰: ۱۱۹) اختلال در مسئولیت‌پذیری با بسیاری از متغیرها و مؤلفه‌های

اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، اشتغال و جمعیت شناختی در ارتباط است و این عوامل تبیین کننده این پدیده هستند. (بارنت، ۲۰۱۹: ۱۷۳)

مبانی نظری پژوهش

مفهوم قانون و قانونمندی

قانون، به‌عنوان یکی از بنیادی‌ترین نهادهای تنظیم‌کننده روابط اجتماعی، در قالب مجموعه‌ای از هنجارهای رسمی تعریف می‌شود که توسط حکومت‌ها وضع شده و شهروندان موظف به تبعیت از آن هستند. (هندرسون، ۲۰۱۱: ۱۰۳). این هنجارها، برخلاف قواعد صرفاً اخلاقی یا عرفی، دارای ضمانت اجرایی بوده و نقشی اساسی در حفظ نظم، عدالت و انسجام اجتماعی ایفا می‌کنند.

تلاش برای تدوین نظام حقوقی جامع، شفاف و مبتنی بر اصول اخلاقی و هنجارهای اجتماعی، نه‌تنها ضرورتی حقوقی، بلکه اقدامی ارزشمند در جهت ارتقاء سرمایه اجتماعی و اعتماد عمومی است. با این حال، آنچه بیش از تدوین قانون اهمیت دارد، تعهد شهروندان به رعایت آن است؛ زیرا بدون درونی‌سازی قانون در وجدان فردی و جمعی، حتی بهترین قوانین نیز کارکرد مؤثری نخواهند داشت.

مفهوم سرمایه اجتماعی

از آنجائیکه در این تحقیق، سرمایه اجتماعی به عنوان متغیر میانجی شناخته شده است، به ارائه مفهوم و نظریات این متغیر نیز پرداخته می‌شود. مفهوم سرمایه اجتماعی در علوم اجتماعی معاصر، نه به عنوان یک دارایی فیزیکی، بلکه به عنوان یک «ظرفیت رابطه‌ای» شناخته می‌شود. این مفهوم بر این ایده استوار است که شبکه‌های اجتماعی دارای ارزش هستند و تعاملات انسانی، منبعی تولید می‌کنند که می‌تواند منجر به بهره‌وری فردی و جمعی شود. برخلاف سرمایه انسانی (که در مهارت‌های فرد نهفته است) یا سرمایه اقتصادی (که در حساب‌های بانکی است)، سرمایه اجتماعی در «ساختار روابط» جای دارد (Coleman, 1988: 98).

از منظر هستی‌شناختی، سرمایه اجتماعی از دو مولفه اصلی تشکیل شده است: ساختار (آنچه مردم انجام می‌دهند و شبکه‌هایی که در آن عضو هستند) و محتوا/شناخت (آنچه مردم احساس می‌کنند، مانند اعتماد و هنجارهای متقابل). در تعاریف جدیدتر، سرمایه اجتماعی به عنوان «توانایی کنشگران برای تضمین منافع از طریق عضویت در شبکه‌های اجتماعی و سایر ساختارهای اجتماعی» تعریف شده است (Portes, 2022: 14). باید توجه داشت که این مفهوم یک مفهوم «چند سطحی» است؛ در سطح خرد، به پیوندهای فردی و سود شخصی اشاره دارد، در سطح میانی، به پویایی‌های گروهی و سازمانی می‌پردازد و در سطح کلان، به نهادها، حاکمیت قانون و اعتماد تعمیم‌یافته در یک کشور اشاره دارد (Claridge, 2024: 112).

روش مورد بررسی

در مرحله نخست (بخش کیفی)، جهت دستیابی به تبیین عمیق از دیدگاه صاحب‌نظران و مدیران متخصص، از روش نظریه زمینه‌ای استفاده می‌شود (Creswell & Plano Clark, 2017). نتایج حاصل از این مرحله، مبنای تدوین پرسشنامه نهایی برای مرحله دوم قرار می‌گیرد.

این تحقیق در بخش کیفی از روش نظریه زمینه‌ای[1] بهره می‌برد. نظریه زمینه‌ای ابتدا در سال ۱۹۶۷ توسط بارنی گلاسر و آنزلم اشتراس ابداع شده و در کتاب مشهور آنها تحت عنوان *کشف نظریه زمینه‌ای* منتشر گردید. آن‌ها این روش را یکی از بنیادی‌ترین کشف‌های روش‌شناختی در علوم اجتماعی قلمداد کرده‌اند که می‌تواند به تولید معرفت متقن و باورپذیر منتهی شود. (گلاسر و اشتراس، ۱۹۷۱؛ فیلستید، ۱۹۷۱). پیدایش اولیه این نظریه در ایالات متحده ریشه در دوره‌ای دارد که پارادایم اثبات‌گرایی بر علوم اجتماعی مسلط بود. رویکرد تفسیری نیز عمدتاً به مثابه رویکردی توصیفی و داستان‌گونه تعریف و تصور می‌شد. بر همین اساس بنیانگذاران این نظریه یعنی گلاسر و اشتراس به انتقاد از روش‌های مسلط تحقیق جامعه شناختی در دهه ۱۹۶۰ (که عمدتاً با افزایش دقت در اندازه‌گیری و آزمون تجربی دقیق نظریه سر و کار داشتند) پرداختند. از نظر آن‌ها دو فرایند نظریه‌آزمایی اثباتی

[1]. Grounded Theory

و نظریه‌سازی تفسیری از اهمیت برابری برخوردار بوده و ارتباط نزدیکی نیز با هم دارند. از دید گلاسر و اشتراس فرایند نظریه‌سازی، همزمان نظریه آزمایی را نیز در بر می‌گیرد، حال آنکه بسیاری از جامعه شناسان اثبات‌گرا در شور و شوق نظریه‌آزمایی از این مسئله بدیهی اما بسیار مهم منحرف شده‌اند (گلاسر و اشتراس، ۱۹۶۸: ۲؛ محمدپور، ۱۴۰۰: ۲۷۳).

یافته های تحقیق

تحلیل یافته‌های کیفی

فرایند تحلیل داده‌ها و کدگذاری

در بررسی‌های کیفی –از جمله مطالعه کنونی– از دو نوع نمونه‌گیری هدفمند و نظری به صورت همزمان استفاده می‌شود. از نمونه‌گیری هدفمند برای گزینش افراد مورد مصاحبه و از نمونه‌گیری نظری برای تشخیص تعداد افراد، تعیین محل داده‌های مورد نیاز و یافتن مسیر پژوهش استفاده می‌شود (گلاسر، ۱۹۷۸، ۱۹۹۸). نمونه‌گیری کیفی صرفاً شامل نمونه‌گیری از افراد نیست، بلکه می‌تواند شامل نمونه‌گیری از مفاهیم، رویداد و فضا و مکان نیز باشد. با نمونه‌گیری از این مفاهیم و رویدادها، می‌شود هرچه بیشتر به ظهور یک نظریه زمینه‌ای کمک کرد. در نمونه‌گیری کیفی تعداد افراد نمونه را با معیار اشباع نظری تعیین می‌کنند، بدین معنا که زمانی که محقق به این نتیجه برسد که انجام بیشتر مصاحبه و مشاهده، اطلاعات بیشتری در اختیار وی نمی‌گذارد و صرفاً تکرار اطلاعات قبلی است، در این حالت محقق گردآوری اطلاعات را متوقف می‌کند (چارماز، ۲۰۰۶). در این پژوهش با هدف گردآوری اطلاعات لازم، مصاحبه‌های مختلفی با مدیران ارشد شهرداری، سازمان‌های اداری، آموزشی، دولتی و صنعتی، اساتید و صاحبنظران رشته‌های جامعه‌شناسی، اقتصاد و حقوق دانشگاه‌های اراک انجام شده که هم به لحاظ علمی و تئوریک توانایی تبیین قانونمندی و مسئولیت‌پذیری و تأثیر آن بر اقتصاد خانوار را داشتند و هم واقعیت‌های اجتماعی را به صورت عملی و از نزدیک تجربه کرده و دارای دیدگاه‌های استراتژیک و ساختاری بوده و می‌توانستند درک و تفسیر بهتری را در این خصوص ارائه دهند. پس از انجام ۱۸ مصاحبه عمیق و نیمه‌ساختارمند، اشباع نظری حاصل شد، اما جهت اطمینان بیشتر مصاحبه‌ها تا ۲۱ نفر ادامه یافت.

هدف عمده این تحقیق، ارائه توصیف ضخیم از واقعیت تحت بررسی است. دستیابی به این توصیف ضخیم نیازمند فنونی است که به کمک آن بتوان داده‌های گردآوری شده را سازماندهی، تنظیم و تحلیل کرد و به ارائه نظریه مبتنی بر واقعیات و داده‌ها دست یافت. این نوع نظریه را نظریه زمینه‌ای می‌خوانند. این نظریه مبتنی بر داده‌ها و دارای سطح انتزاعی کمتر می‌باشد (گلاسر، ۱۹۶۷؛ چارماز، ۲۰۰۶).

در نظریه زمینه‌ای از سه مرحله کدبندی برای تحلیل داده‌ها استفاده می‌شود که به ترتیب عبارتند از کدگذاری باز، کدگذاری محوری و کدگذاری گزینشی. کدگذاری فرایندی است که طی آن محقق به جداسازی، مفهوم‌بندی و ادغام و یکپارچه کردن داده‌ها می‌پردازد. در این فرایند واحد بنیادین «مفهوم» است. در کدبندی باز که اولین مرحله کدبندی محسوب می‌شودمی‌توان داده‌ها را سطر به سطر یا به صورت پاراگرافی کدبندی و مفهوم‌بندی کرد. در مرحله بعدی این مفاهیم را کنار یکدیگر گذاشته و بر اساس اشتراکات، تشابهات یا هم‌پوشی معنایی به صورت مقولات محوری در می‌آیند و در نهایت مقولات عمده، در یک مقوله جدید به نام مقوله هسته که در سطحی انتزاعی‌تر نسبت به دو مرحله قبل قرار دارد یکپارچه می‌شوند. در این مرحله مهمترین تم یا موضوع پژوهش نیز انتخاب می‌شود. این مفهوم استخراج شده نهایی باید دارای قدرت تحلیلی بوده و شمول معنایی آن در حدی باشد که بتواند دیگر مقولات را نیز در خود بگنجاند. انجام این سه مرحله از کدبندی مستلزم دقت فراوان است چرا که این مقولات در مدل زمینه‌ای نهایی حول مقوله گزینشی یا تم اصلی نظریه قرار می‌گیرند و شرایط، تعاملات و پیامدها را به تصویر می‌کشند (گلاسر، ۱۹۶۷، ۱۹۹۸). در این مطالعه نیز مراحل مذکور در تحلیل داده‌های کیفی اجرا شده و در پایان یک مدل زمینه‌ای ارائه شده است که عوامل زمینه‌ساز قانونمندی و مسئولیت‌پذیری و چگونگی تأثیر آن بر اقتصاد خانواده را در جامعه مورد بررسی به خوبی نشان می‌دهد.

همانطور که در طرح مسئله بیان شد پرسش اصلی این تحقیق این است: صاحبنظران و مدیران متخصص قانونمندی، مسئولیت‌پذیری و تأثیر آن بر اقتصاد خانواده را چگونه تبیین می‌کنند؟ همچنین سه زیرپرسش اساسی دیگر در مصاحبه‌ها مطرح

شده است: ۱) عوامل مؤثر بر قانونمندی و مسئولیت‌پذیری شهروندان در شهر اراک چیست؟ ۲) قانونمندی و مسئولیت‌پذیری یک فرد چگونه بر اقتصاد خانواده‌اش تأثیر می‌گذارد؟ ۳) قانونمندی و مسئولیت‌پذیری به صورت عمومی چگونه بر اقتصاد خانواده‌ها در شهر اراک تأثیر می‌گذارد؟ برای پاسخگویی به این سؤالات مصاحبه‌های متعددی انجام گرفت (۲۱ مصاحبه با صاحبنظران و مدیران متخصص). چنانچه در جدول زیر مشاهده می‌شود، در مرحله کدگذاری باز ۵۲ مفهوم اولیه، در مرحله کدگذاری محوری ۱۲ مقوله عمده و در مرحله کدگذاری گزینشی ۱ مقوله هسته استخراج شدند.

جدول ۱.مفاهیم، مقولات عمده و مقوله هسته استخراج شده از داده‌های کیفی

مفاهیم اولیه	مقوله عمده	مقوله هسته
الگوهای خانوادگی، تربیت و فرزندپروری، اعتقادات و تقید به ارزش‌ها، وضعیت اقتصادی، سطحِ تحصیلات و سرمایه فرهنگی	متعین‌های خانوادگی	پارادوکس سود فردی-زیان جمعی
الگوهای رفتاریِ نهاد آموزشی، سهل‌گیری آموزشی، آموزش خانواده	نظام آموزش و پرورش	
الگوهای رفتاری حکومتی، قانون‌گذاری و اجرای قانون، کنترل و نظارت، عدالت اقتصادی و قانونی	حاکمیت	
فرهنگ و رفتارهای غالب، برآورد قانون‌شکنی دیگران، گروه دوستان و شبکه‌های اجتماعی، رسانه‌ها	اجتماع	
شفافیت کاری، امنیت کاری و امید به کار، تشویق و ارتقای افراد، تخصص‌گرایی، عدالت شغلی، جناح‌بندی سیاسی	عوامل سازمانی و مدیریتی	
تحصیلات، ترجیح منافع شخصی، عدم آگاهی، بی‌اعتمادی، سرخوردگی فردی، لذت‌طلبی	عوامل فردی	
عدم انطباق با اقتصاد رسمی و نظام مالیاتی و حقوقی، قانون‌گریزی اداری و مالی، عدم پایبندی به قوانین کار و مقررات صنفی	قانون‌گریزی	
مصرف غیرمسئولانه، عدم رعایت انصاف و صداقت	فقدان مسئولیت‌پذیری	
شدت نظارت دولتی، فرهنگ میانبر زدن، شبکه روابط اجتماعی/پشتیبانی، ریسک رفتارِ قانون‌گریزانه	شرایط تعدیل‌گر	
افزایش درآمد و سود اقتصادی، کاهش هزینه‌ها، صرفه‌جویی در زمان و انرژی، دسترسی به خدمات عمومی، ارتقای پایگاه اجتماعی	رفاه اقتصادی خانوار	
محیط اقتصادی بی‌ثبات و ناامن، بی‌اعتمادی، فردگرایی	تخریبِ سرمایه‌های اجتماعی و اقتصادی	
هزینه‌های معاملاتی، هزینه‌های عدم قطعیت، مصرف هیجانی، کاهش مشارکت اقتصادی، کاهش حمایت اقتصادی، کاهش امنیت و رفاه روانی خانواده	زیان اقتصادی خانوار	
تعداد مفاهیم و مقولات	۵۲	۱۲	۱

جدول ۲. چارچوب علّی عوامل جامعه شناختی مؤثر بر قانون‌مندی و مسئولیت پذیری شهروندان (از دیدگاه صاحب نظران و مدیران متخصص)

ردیف	بعد جامعه شناختی	مؤلفه‌های قابل مشاهده در سطح خانوار	نمایه عینی در شهر اراک	جهت تأثیر بر قانون مندی و مسئولیت پذیری
۱	پایداری مالی خانوار	سطح درآمد، میزان پساندزات، بدهکاری	«پیرا» و شهرداری	الزام های مالی مثل عوارض و جریمه ها به عنوان فشار؛ فرار از قانون به علت ناتوانی، نه ناخواست
۲	امنیت شغلی و معیشت پایدار	نوع قرارداد کار، ثبات شغل، بیمه	اداره کار و ترروانه شغل	امنیت شغلی با تمایل به الزام به حق مالیاتی و قوانین شهری، رابطه مثبت نشان می دهد
۳	ادراک طبقاتی و احساس بی عدالتی	باور به عدالت نهادین، اعتماد به دستگاه	نهادهای قضایی	باور بهدوّانگی با کاهش التزام پیشدید و افزایش رفتاریهای «هرکس برای خود»
٤	فشار اقتصادی و فقر انرژی	سهم هزینه های برق/گرمایش/مواد غدایی	نمای برّق و حمایت دگری	کاهش آستانه تحمل هزینه های قانونی؛ تخلف به صورت راه بقا
۵	سرمایه اجتماعی و الشبکه های همسایگی	اعتماد بین شخصی و مدنی	مراکز آموزشی	سواد مالی با کاهش «بیقدرتی» (نا توانایی انجام الزامات) رابط مستقیم دارد

نتایج گفت وگو با مدیران و صاحب نظران نشان میدهد در سطح اول، عامل تعیین کننده «پایداری اقتصادی خانوار» است؛ خانوارهایی که در آستانه فشار مالی قراردارند، الزام های حقوقی را به عنوان «مالیات اضافی» تجربه میکنند و تخلف در آنها نه از ضعف ادرکرد اخلاقی، بلکه از ناتوانی معیشتی برمی آید.

جدول ۳. ابعاد آموزش اقتصادی خانوار به عنوانی توان بخشی و ترویج قانونی

بعد آموزشی	محتوای اصلی آموزش	تغییرات انتظار در رفتار شهروند	پیامد نهایی برای قانونی
سواد پولی(مالی)	تعریف بودجه، مدیریت قرضه، محاسبه هزینه ها	کاهش بی قدرتی در انجام الزامات مالی (حق مالی، اجاره شهری)	قانونی به عنوان امکان پذیر
آموزش شغلی و مهارت آموزی	کارآموز فنی، نوآوری، توانایی های شغلی	افزایش درآمد پایدار	کاهش فشار اقتصادی که ادراک کننده تخلف هاست
آموزش حق شهروندی	شناخت حقوق و تکالیف مدنی، حل اختلافی غیرقضایی	تبدیل «حققه» به «حق مشترکه»	تربیت احساس مالکیت جمعی و همکاری مدنی
آموزش شفافیت و مشارکت	مشارکت کنندن در بودجه مشارکتی و پیگیری شهری	اعتماد به نهادهای جمعی و الصوال به قانون	قانونی به عنوان نتیجه ای همکاری، نه زور

آموزش اخلاق اقتصادی	تناسب شغلی، درستکاری، التزام به پرداخت	کاهش التزام و رفتار فرار مالیاتی	محکم کردن پسند مالی و مسئولیت پذیری

ماهیت نگاه مدیران در این بخش آن است که آموزش اقتصادی خانوار نباید به معنای آنچی «سرمایه انسانی» یا «سواد پولی» محدود شود؛ بلکه آن نگاه فکری است که به شهروند امکان میدهد رابطه خودش و قانون را نه به عنوان زور خارجی، بلکه به عنوان سازوکار کاربردی ببیاند.

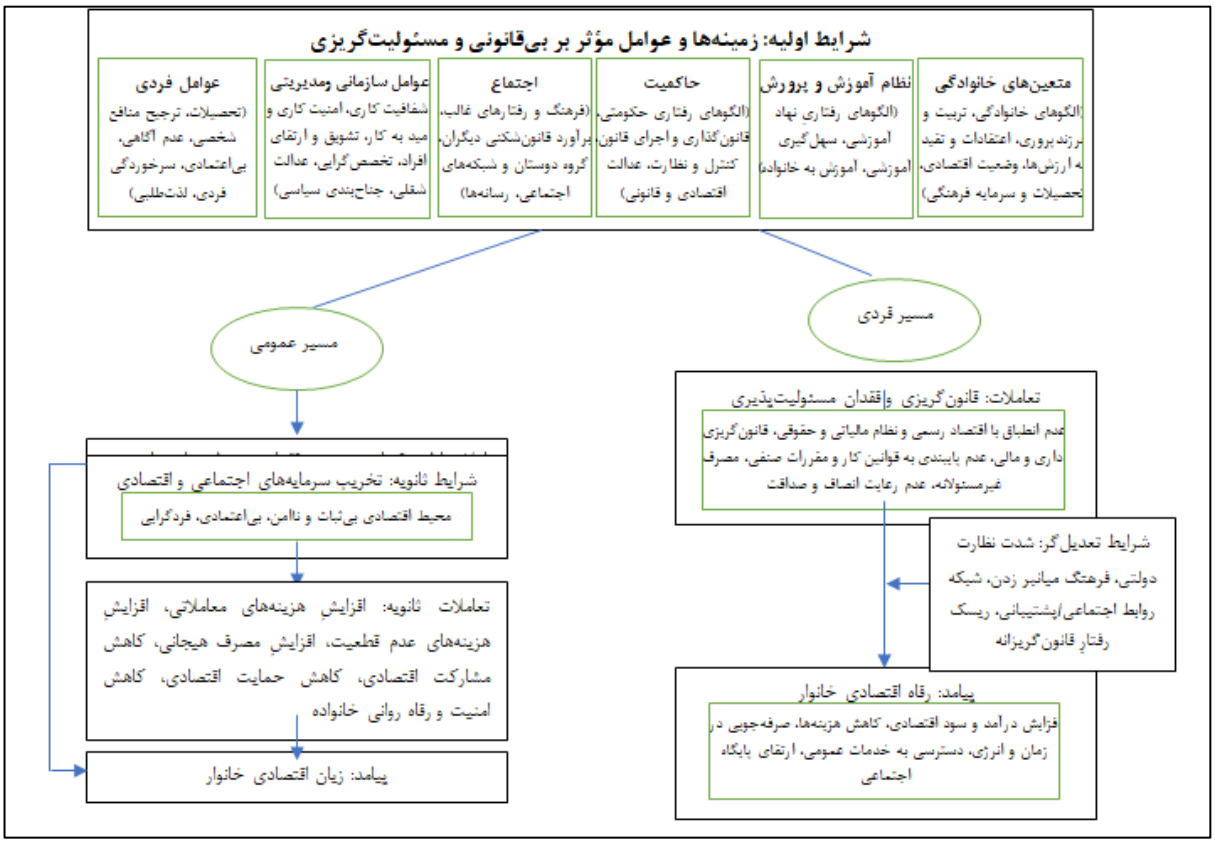
جدول ٤. سیاست های پیش‌گذاری مبتنی بر دیدگاه مدیران؛ از تبیین به مداخله

سطح	سیاست های مبتنی	سیاست های جدید توصیه شده توسط مدیران	پیش شرط های ضروری	نتیجه مورد انتظار
سطح سیاست حمایتی	یار کلی یا معافشه برای خوارهای آسیب پذیر	اعمال معافیه مالی برای خانوارها در آستانه فقر؛ منظومه شغل پایدار	داده های دقیق وضع خانوارها	تخلف اقتصادی، تقویت الزام مالیاتی
سطح تربیتی و فرهنگی	برنامه گواهی مدرسه ای	آموزش سواد پولی از دخلیه مدارس شهرک در تهران	آماده بودن فضای آموزشی	تربیت نسل قانونی و توامال که دیگرناً «کلی اقتصاده» نداره
سطح مدیری شهرداری	آموزش حق مدنی به جامعه	پروژه های بودجه مشارکتی محل؛ کمیسیون همسایگی برای رسیدگی	مشارکت پیشر و صاحب نظران	مشارکت پیشر و صاحب نظران

- ارائه مدل مفهومی

با توجه به مقولات عمده و توضیحات ارائه شده فوق می‌توان گفت که مفهوم یا مقوله هسته «پارادوکس سود فردی-زیان جمعی» می‌باشد، مقوله‌ای که می‌تواند کلیه مقولات و مباحث فوق را پوشش داده و نیز جنبه تحلیلی داشته باشد. درک زمینه‌ها و علل قانون‌گریزی و عدم مسئولیت‌پذیری و تأثیر آن بر اقتصاد خانواده به مثابه پارادوکس سود فردی-زیان جمعی، در جامعه تحت مطالعه در قالب یک مدل زمینه‌ای شامل شرایط، فرآیندها/تعاملات و پیامد به شکل زیر ارائه شده است.

مدل زمینه‌ای درک زمینه‌ها و علل قانون‌گریزی و عدم مسئولیت‌پذیری و تأثیر آن بر اقتصاد خانواده به مثابه پارادوکس سود فردی-زیان جمعی

بدین ترتیب عدم رعایت قوانین توسط شهروندان می‌تواند به دو نتیجه متضاد منجر شود. در حالت (مدل) اول فرد با زیر پا گذاشتن قوانین، برای خود و خانواده‌اش سود اقتصادی به دست می‌آورد. مثلا عدم رعایت استانداردها، هزینه تولید را کاهش داده و باعث سود اقتصادی می‌شود یا با پرداخت رشوه، زمان و انرژی کمتری برای انجام امورات پیچیده بروکراسی صرف می‌شود و ... . اما این مدل، مسیر مستقیم، کوتاه‌مدت و ظاهری است و سود حاصل از آن نیز فقط برای یک نفر یا یک خانواده است. اما در مدل دوم مشخص می‌شود که بی‌قانونی دارای تاثیرات پنهان و غیرمستقیمی است که می‌تواند در بلندمدت به زیان اقتصادی همه خانواده‌ها باشد. در واقع بی‌قانونی باعث ایجاد یک محیط کلان ناامن و بی‌نظم اقتصادی شده و اعتماد اجتماعی را به شدت کاهش می‌دهد و سبب رواج فرد گرایی می‌شود. به طور مثال بی‌قانونی می‌تواند باعث بی‌ثباتی قیمت‌ها شده که سبب خرید افراطی می‌شود و در نتیجه تورم شدیدی ایجاد می‌کند که همه خانواده‌ها را تحت تاثیر قرار می‌دهد. یا زمانی که در جامعه اعتماد وجود نداشته باشد، افراد تمایلی برای سرمایه‌گذاری در تولید ندارند و ترجیح می‌دهند در اموری با ریسک کمتر (مثلا خرید طلا) سرمایه‌گذاری کنند که باعث کند شدن چرخه تولید و زیان اقتصادی همه خانواده‌ها می‌شود. این شرایط در نهایت امنیت و رفاه روانی خانواده را از بین می‌برد.

نتیجه گیری

حاضر با هدف تبیین جامعه شناختی رابطه میان قانونمندی و مسئولیت پذیری شهروندان با اقتصاد خانوارهای شهر اراک و با تأکید بر نقش آموزش، از دیدگاه صاحب‌نظران و مدیران متخصص انجام شد. یافته های این مطالعه در قالب چند محور اساسی قابل جمع بندی است:

۱. رابطه دوسویه قانونمندی و اقتصاد خانوار

نتایج حاصل از تحلیل دیدگاه صاحب‌نظران و مدیران نشان میدهد که قانونمندی شهروندان به مثابه یک سرمایه اجتماعی، نقش معناداری در بهبود وضعیت اقتصادی خانوارها دارد. شهروندانی که رفتار قانون‌مدارانه دارند:

از هزینه‌های پنهان ناشی از جریمه ها، بدهی‌ها و اختلافات حقوقی مصون می‌مانند؛

با بهره‌مندی از حمایت‌های قانونی و بیمه‌ای، امنیت اقتصادی پایدارتری دارند؛
به واسطه شفافیت مالی و تعامل رسمی با نهادها، فرصت های اقتصادی بیشتری (تسهیلات، اعتبارات و مشارکت های اقتصادی) کسب می کنند.
این یافته با نظریه سرمایه اجتماعی (بوردیو، پاتنام) همسو است؛ زیرا قانونمندی به عنوان هنجار مشترک، بسترساز اعتماد و انسجام اجتماعی است که در نهایت به کاهش هزینه‌های مبادله و بهبود معیشت خانوار می انجامد.

۲. نقش مسئولیت‌پذیری در مدیریت منابع خانوار

یافته‌ها حاکی از آن است که مسئولیت‌پذیری شهروندان، چه در قبال جامعه و چه در قبال خانواده، به مدیریت بهینه منابع اقتصادی منجر میشود. مسئولیت‌پذیری به‌صورت:
مسئولیت‌پذیری اجتماعی (رعایت الگوی مصرف، پرداخت به موقع عوارض و مالیات، مشارکت در امور جمعی) که به پایداری خدمات عمومی و کاهش فشار اقتصادی می انجامد؛
مسئولیت پذیری فردی/خانوادگی (مدیریت بودجه، برنامه ریزی مالی، پسانداز و سرمایه گذاری آگاهانه) که مستقیماً تاب آوری اقتصادی خانوار را تقویت میکند.

۳. آموزش به مثابه متغیر میانجی و محوری

برجسته ترین یافته پژوهش، نقش آموزش به عنوان متغیر کلیدی و میانجی در پیوند میان قانونمندی، مسئولیت پذیری و اقتصاد خانوار است. دیدگاه صاحبنظران بر این نکته اجماع دارد که:
آموزش رسمی (مدارس و دانشگاه ها) از طریق نهادینه سازی ارزش های قانون مدارانه در دوران شکل گیری شخصیت، بنیان رفتار مسئولانه بزرگسالی را پایه گذاری میکند؛
آموزش غیررسمی و عمومی (رسانه ها، نهادهای مردمی و سازمان های اجتماعی) با ارتقای آگاهی حقوقی و اقتصادی شهروندان، رفتارهای مسئولانه را در چرخه زندگی بزرگسالان تثبیت و تقویت میکند؛
آموزش های مهارتی و سواد مالی، توانمندی عملی خانوارها را برای تصمیم گیری اقتصادی هوشمندانه و قانونمدارانه ارتقا می دهد.
به بیان دیگر، آموزش به صورت مستقیم بر قانون مندی و مسئولیت پذیری اثر می گذارد، بلکه این دو متغیر را به مسیرهای بهبود اقتصادی خانوار متصل می سازد و به عنوان حلقه واسط، اثرات آنان را بر اقتصاد خانوار تسهیل و تقویت میکند.

٤. ملاحظات بومی (شهر اراک)

یافته ها نشان داد که در بستر شهر اراک، به واسطه ساختار اقتصادی-صنعتی منطقه و تجربه های تاریخی، سطح آگاهی و رفتارهای قانون مدارانه و مسئولانه شهروندان با چالش ها و فرصت های خاصی مواجه است. از نظر مدیران متخصص، ضعف سرمایه اجتماعی، نابرابریهای آموزشی و کمبود برنامههای آموزش شهروندی منسجم از مهمترین موانع در مسیر ارتقای قانونمندی و مسئولیت پذیری و به تبع آن بهبود اقتصاد خانوارهای این شهر محسوب میشود.
در مجموع میتوان نتیجه گرفت که قانونمندی و مسئولیت پذیری دو مؤلفه مکمل و همبسته هستند که در قالب چتری به نام «شهروندی فعال و مسئول» عمل میکنند و اثرات معناداری بر ثبات و بهبود اقتصاد خانوار دارند. بااین حال، این رابطه تنها زمانی به شکوفایی کامل میرسد که از مجرای آموزش مستمر و چندسطحی عبور کند. بنابراین، سرمایه گذاری در آموزش شهروندی (بهویژه در حوزه حقوق شهروندی و سواد مالی) باید بهعنوان یک راهبرد اولویتدار در سیاست گذاری های فرهنگی و اقتصادی شهر اراک مدنظر قرار گیرد.

پیشنهادات کاربردی

تدوین برنامه جامع آموزش شهروندی در مدارس و مراکز آموزش عالی اراک با محوریت قانونمندی، مسئولیت پذیری و سواد مالی؛
راه اندازی کمپین های رسانه ای و آموزشی برای ارتقای آگاهی حقوقی و اقتصادی شهروندان؛ ایجاد مشوق های اقتصادی و قانونی برای رفتارهای مسئولانه (مانند تخفیف عوارض، اعتبار و تسهیلات برای شهروندان قانونمدار)؛ توسعه دوره های سواد مالی

ویژه اقشار مختلف و به ویژه خانوارهای کمدرآمد در بستر سازمان های مردم نهاد؛ تقویت اعتماد نهادی و شفافیت میان شهروندان و نهادهای اداری و اقتصادی به منظور پایداری رفتارهای مسئولانه.

در پایان، پژوهش حاضر با گردآوری دیدگاه های نخبگان و مدیران متخصص شهر اراک، چارچوبی مفهومی و عملیاتی برای درک رابطه چندوجهی میان قانونمندی، مسئولیت پذیری، آموزش و اقتصاد خانوار ارائه میدهد و میتواند مبنایی برای پژوهش های آینده و سیاست گذاریهای محلی در مسیر توسعه پایدار شهری و رفاه خانواده ها قرار گیرد.

منابع

یعقوبی، محمدطاهر. (۱۴۰۰). تاریخچه قانون اساسی در ایران و جهان، موسسه مطالعات و پژوهش‌های سیاسی.

اسماعیلی، حلیمه، یعقوبی، الهه. (۱۴۰۰). عوامل موثر بر مسئولیت‌پذیری شرکت‌ها، رویکردهای پژوهشی مدرن در مدیریت و حسابداری، دوره ۵، شماره ۶۴، ص ۱۱۳-۱۲۸.

بصیرت، محمدیاسین. (۱۴۰۰). جایگاه قانونمندی جامعه در نظام اجتماعی قرآن، معارف اسلامی و مطالعات اجتماعی، دوره ۱۲، شماره۷، ص ۲۶-۴۴.

بیرهورف، هانس ورنر. (۱۳۸۷). رفتارهـای اجتماعـــی مطلـوب، ترجمه ی رضوان صدقی نژاد، چاپ دوم، تهران: نشر گل آذین.

جورابلو، مهران، جورابلو، مسعود، جعفری، احمد، دادخواه جویباری، توحید. (۱۳۹۵). مطالعات جامعه شناختی شهری، دوره ۶، شماره ۱۹، ص ۱۱۳-۱۴۰.

References

Yaghoobi, Mohammad Taher. (2021). *The History of the Constitution in Iran and the World*. Institute for Political Studies and Research. [In Persian]

Esmaeili, Halimeh, & Yaghoobi, Elaheh. (2021). Factors affecting corporate responsibility. *Modern Research Approaches in Management and Accounting*, 5(64), 113–128. [In Persian]

Basirat, Mohammad Yasin. (2021). The position of law-abiding behavior in the social system of the Quran. *Islamic Knowledge and Social Studies*, 12(7), 26–44. [In Persian]

Bierhoff, Hans-Werner. (2008). *Prosocial Behaviors*. Translated by Rezvan Sedghi Nejad, 2nd ed. Tehran: Gol-Azin Publishing. [In Persian]

Jorabloo, Mehran, Jorabloo, Masoud, Jafari, Ahmad, & Dadkhah Jouybari, Tohid. (2016). *Sociological Studies of Urban*. 6(19), 113–140. [In Persian]

Zaleski, Pawel (2008). Tocqueville on Civilian Society. A Romantic Vision of the Dichotomic Structure of Social Reality, jstor Journal, Vol. 50, No. 78.

Fukuyama, H. and Tan, Y. (2022). Implementing strategic disposability for performance evaluation: Innovation, stability, profitability and corporate social responsibility in Chinese banking. European Journal of Operational Research, 296(2), 652-668.

Gad, Barzilai (2003). Communities and Law, Politics and Cultures of Legal Identities, The University of Michigan Press, Harvard University Press.

. Claridge, T. (2024). The Social Capital Foundations: Concepts, Theories, and Critiques. Social Capital Research Press.

Portes, A. (2022). Sociology, Social Capital, and Development. Oxford University Press.

Coleman, J. S. (1988). Social capital in the creation of human capital. American Journal of Sociology, 94, S95–S120.